

СТАТТІ З ЕСТЕТИКИ ТА ПОЕТИКИ У ДРУГОМУ ТОМІ «ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЛОВНИКА ФІЛОСОФІЙ» [1]

На рецензію було подано дев'ять статей: «Бароко», «Класичний/Класицизм» (К. Мінью), «Coloris» (Ж. Ліхтенстайн), «Kitsch» (Д. Піу), «Leggiadria» (Ф. Маріані-Дзині), «Манера» (К. Мішель), «Модернізм» (Д. Піу), «Пластичність» (К. Малабу), «Романтичний» (Е. Декюльто).

Те, що зазначені статті були відібрані для публікації в другому томі запланованого п'ятитомника «Європейський словник філософій», тобто вже пройшли певну селекцію й були обрані поміж іншими статтями, дозволяє не зупинятися на їх позитивних сторонах, а лише вказати на негативні. Можливо, це сприятиме покращенню змістовної якості цього цікавого і суспільно важливого видання.

З першого ж погляду очевидно, що добір цих словникових текстів, об'єднаних рубрикою «Естетика і поетика», випадковий. Чому саме ці терміни були обрані для тлумачення? Чим керувалися упорядники, здійснюючи відбір? Викладення матеріалу жодним чином не відповідає на усі ці запитання: ані композиційна цілісність, ані логіка у запропонованому ряду не спостерігаються. Звісно, не йдеться про те, що слід висвітлювати шеллінгівську (чи будь-яку іншу) систему естетичних категорій: концепція п'ятитомника влаштована інакше. Але ж, напевно, поняття про естетичну цінність, гармонію, ідеал, іронію, смак, почуття, творчість, про іронію та героїчне, врешті, про форму і образ, — мали б бути висвітлені.

Стаття, присвячена терміну «Leggiadria» (граціозність, краса, вишуканість) — одна з найглибших і, відповідно, ліпших у поданій на рецензію добірці, — викликає головний сумнів: щодо необхідності її вміщення у словник.

З подібним успіхом можна було б повернути давню назву пароплава і назвати його піроскафом, щоб в усіх словниках позбутися пароплавів і тлумачити виключно піроскафи. Навіщо у «європейських філософіях» вживати термін, який дозволено не вживати, без усякої втрати і для читача, і для словника, і для самого терміну? Тим паче, що існує його адекватний переклад. Чи варто «примножувати сутності до безкінечності»? Казала ж розумна людина: не варто.

Стаття про бароко лишає враження незавершеності. Навіщо автор узявся писати текст, — аби довести, що лише Г. Вельфлін (з точки зору автора розглянутої статті) вірно розумів бароко, а усі інші робили це невірно, і взагалі між життям терміну у мові і його життям у культурі — значна дистанція, котру аж ніяк не подолати? Замість пошуків руху терміна від буквального до фігурального, від фігурального сенсу до історичних сенсів і т. д. слід було б показати місце бароко як явища серед інших не-барокових явищ та їх трансформацій. Звідси виникає наукова проблема: які явища, що оточували бароко, не були бароковими? Писати про «барокову оркестровку об'ємів» стосовно французької архітектури певної доби — все одно що бавитись у дитячому садку. До того ж, тут проблема бароко обмежується лише французьким баченням цього явища.

Таке ж враження справляє й стаття «Класичний/Класицизм»: автор блискуче володіє фактичним матеріалом, а піднятися над ним не може. Підрозділ «Як французький класицизм перетворився на бароко», сам по собі шокує; тим не менше, він є лише звичайною даниною концепції того ж таки Вельфліна. Начебто немає концепцій Ж. Базена або Х. Зедльмайра (про таких науковців автори, здається, не чули), — можливо, менш наочних, ніж вельфлінівська, але не менш повчальних і спекулятивних. Коментар Олексія Панича, котрий вміщено в якості додатку до статті «Класицизм», на наш погляд, є дивною спробою писати про прості речі якомога складніше: «про евристичну цінність субстантивності». Насправді після словникарських витівок з міграцією слів між європейськими мовами (що зроблено блискуче) подано перебіжки між декількома стохастично узятими цитатами (Лосєв, Мамардашвілі і Ко, Тюпа і Халізєв), які, тим не менше, так і не прояснюють субстантивності «класичного» і «класики» [2]. Замість того, щоб сформулювати різницю між класичним і не-класичним (з посиланням на того ж самого Мераба Костянтиновича), між класикою і не-класикою (що іще слід з'ясувати), читачеві нагадують, що Дант —

це «останній поет Середньовіччя і перший поет Нового часу» (хоча саме такий розподіл їхнє школярством і не може безоглядно використовуватися навіть у пропедевтичних студіях); що «функціональний підхід до “класики” протиставляється тут філософським узагальненням як своєрідний науковий емпіризм» *etc.* З книги О. Ф. Лосєва взято уривок, який, на нашу думку, значно менше спрацьовує на виявлення субстантивності того, що обговорює О. Панич, аніж інший уривок з того ж твору: «Классика там, где есть некоторая абстрактность, целомудренное воздержание от разврата, психологизма и натурализма, нечто общее или всеобщее, бегущее сумбура и бесконечного хаоса, частных и случайностей, т. е. чисто числовое, математическое, геометрическое, структурно-эстетическое. Но классика в то же время там, где эта абстрактная всеобщность не есть только логика и система чисто рассудочных схем, а где она сама есть некая вещь, субстанция, некая живая сила и творческая мощь» [2, с. 287]. Коментар до такої цитати з Лосєва поряд з виявленням некласичного ідеалу раціональності за М. К. Мамардашвілі міг би дати певну опуклість обговорюваній проблемі. Не зайвим було б і звернення до праці Е. Панофського «Ренесанс і “ренесанси” у мистецтві Заходу»: хоча словник і з «філософій», але ж розділ — нагадаємо — має назву «Естетика і поетика». Невже шановний автор не міг поглянути хоча б на хорошу статтю О. А. Анікста «Класицизм» у промарксистській «Философской энциклопедии» (1962, т. 2, с. 525–527), — чи наші автори таку «макулатуру» принципово не читають?

Стаття «Колорит» (колір, забарвлення) побудована на цитаті з Рожера де Піля, і вона охоплює лише одну, прагматичну сторону поняття; але ж ми здогадуємося, що колорит — це категорія, котра виходить за межі термінології образотворчого мистецтва і використовується також в якості категорії естетичної. Чи не забув автор, як названо розділ?

Визначення кітчу як «вульгарного мистецтва», здається, не є достатньо вичерпним для заявленої проблеми. Слово це дивне, етимологія його доволі темна, хоча автор статті — Дені Ріу — намагався зробити усе, що можливо, щоб усе це виправити. До речі, побутування поняття «кітч» в україно- та російськомовному середовищі спровокувало появу неочікуваної етимології: від ініціалів Корнія Івановича Чуковського — кіч (за М. С. Петровським). Розрізнення історії поняття на історію глядачів та історію цінності, а також з'ясування того, що таке кітч — смак, ефект чи ставлення до життя, —

не переконливі. Слід було б зосередитися на іншій формі контамінації поняття і явища: наприклад, на взаємодії кітчу й образотворчого мистецтва як таких, а не писати, мовляв, що «мистецтво кітч в жодному разі не має на меті гарну роботу, а лише привабливу реалізацію». Реалізацію чого? Диявол грає нами, коли ми не мислимо точно, — застерігав Мамардашвілі. Навряд чи це вади перекладу: це автор так пише.

Стаття «Манера», котру вміщено серед інших випадкових статей, написана відповідно до заявленого жанру, а саме естетики і поетики, і через це запечечень не викликає. Якби автор згадав про *maniera graeca* та її функціонування за доби Ренесансу, було б іще краще.

Чому в статті «Модернізм» йдеться лише про «модернізм», а не про «модерне»? Якщо б автор залучив і цей сенсовий шар, у нього б рука не піднялася писати про те, що модернізм — як, скажімо, й історизм, — це «ретроактивна конструкція». Не вистачає у цьому термінологічному човнику антимодернізму, постмодернізму, контемпорарності — щоб можна було остаточно з'ясувати, що таке модернізм. Зі статті у такому вигляді читач відповіді на це запитання не отримає.

Стаття «Пластичність» — найліпша у збірці. К. Малабу вдається до афористичного висновку, і це робить автору честь, прикрашаючи статтю: «здатність зберігати відбиток відрізняє пластичність від еластичності та відокремлює гнучке від мінливого»; «Пластичність суб'єкта характеризує його здатність і отримувати форму, і формувати власний зміст, одним словом, самодиференціюватися»; «Ніцше дивним чином продовжує жест спекулятивного іdealізму й доводить до крайнощів Гегелеве визначення пластичності — відношення суб'єкта до акциденції, а отже і до події». Чи не блискуче?

Стаття «Романтизм» здається незавершеною. Крім того, що автор не залучив значний масив і термінологічного, і фактичного матеріалу щодо «поетики світової скорботи» (див.: Нестор Котляревський про світову скорботу як феномен культури зламу XVIII–XIX ст.; Франсуа де ла Барт про Шатобріана; Є. Каро про песимістів Леопарді, Шопенгауера і Гартмана; Е. Курт про Вагнера; Р. Гайм про німецьку романтичну школу etc.), про романтизм написано з такою тваринною сер-йозністю, начебто це некролог, а не стаття про живе і веселе явище. Втім, констатації п. Декюльто мають рацію: «в Гердеровій традиції Шлегель надав цьому термінові ключове значення в аспекті історії культури,

водночас зробивши його складником антиномічної пари античність/модерність». Такі речі викликають читацьку повагу, але їх замало. Маємо також нагадати, що романтизм не вичерпується тільки йенськими романтиками.

І ще кілька загальних зауважень. Не зовсім зрозуміле бажання подати оригінали цитованих текстів: навіщо? Як пояснити розбазарювання «казенного паперу»? Щоб читач пересвідчився у вправності перекладача? Цей словник присвячено філософії, а не мові. Слід позбутися текстів мовами оригіналів на деяких сторінках або ж навести їх усюди, витримуючи принцип уніфікації. Тут все інакше: скажімо, поряд з цитатою з французького твору оригінал не наводиться; якщо ж оригінал написано якоюсь іншою мовою, він наводиться обов'язково.

Щодо бібліографій до статей. На кого розраховані ретельні бібліографічні описи творів мовою оригіналу, переклади яких існують українською та російською? Здається, слід скористатися послугами ерудованого бібліографа, який знається на філософській, естетичній і мистецтвознавчій літературі, щоб він, замість іноземних видань, вказав їх вітчизняні аналоги. Якщо ж у видавців викликають ідіосинкразію російські видання, нехай у виданні залишаться тільки україномовні першоджерела: світова культура це витримає. Власне підбір бібліографічних посилань дивує: адже йдеться про досвідчених французьких науковців. Невже вони не чули про Гейзінга, Кроче, Гадамера, Ортега-і-Гассета, Арнхейма, Габермаса, Зедльмайра, Панофського, Базена чи хоча б Жіля Делеза з його «Le Pli. Leibniz et le baroque»? Добре, що пощастило хоча б Вазарі, Вельфліну і Вінкельману. Що ж казати про знайомство з творами наших естетиків — Густава Шпета, Дмитра Недовича, Мих. Ліфшиця, Лева Виготського, Василя Зубова, Ігоря Ільїна, Леоніда Столовича, Вадима Іванова, Володимира Мазепи, Анатолія Канарського та Миколи Ігнатенка, — невже цікаві наукові пошуки українських і російських естетиків до «європейських філософій» не належать?

На нашу думку, важливо не те, як саме сказано (переклади, сподіваємося, зроблені ретельно), а що сказано; важлива кількість дециметрів думки, котра припадає на квадратний сантиметр тексту. На жаль, особливого захвату ці статті у нас не викликали, і, хоча приріст знання, попри усе сказане, відбувся, естетичну насолоду від текстів пощастило отримати лише почасти. Можливо, для того, щоб все було інакше, потрібні інші рецензенти; але ми розуміємо, що жанр енциклопедичної статті не передбачає рецензування.

Що робити, щоб статті були ліпшими? По-перше, побудувати логічну конструкцію того, про які саме терміни слід згадати у розділі «Естетика і поетика»; по-друге, встановити, за яким принципом вони мають бути висвітлені; по-третє, замовити деякі статті іншим фахівцям і дати до кожної статті вітчизняний коментар, — щоб можна було говорити про акомодативність погляду на термін, його природу і функціонування в культурі (а також науці та філософії).

Підводячи підсумки, слід сказати, що сама ідея здійснення фундаментального видання «Європейський словник філософій» є унікальною і за змістом, і за структурою. Через це слід усіляко вітати будь-які тексти, котрі будуть оприлюднені на сторінках цієї енциклопедії, — оскільки вони послугуються величним просвітницьким цілям, а це у наш час ще більша рідкість, ніж розглянуте видання.

1. Рецензію на рукопис статей з естетики і поетики, запланованих для другого тому «Європейського словника філософій», було написано на прохання видавництва «Дух і Літера». Розділ «Естетика і поетика» у випущеному в світ другому томі, на жаль, містить ті самі вади, на які було звернено увагу у цій рецензії, і через те ми визнали за можливе опублікувати (із технічними скороченнями) її текст.

2. Лосев А. Ф. История античной эстетики: Ранняя классика. — Изд. 2-е, исправ. и доп. — М., 1994.